

Univerzita Karlova v Praze

Právnická fakulta

**LIMITY PROCEDURÁLNÍ TEORIE
DEMOKRATICKE LEGITIMITY**

Studentská a vědecká odborná činnost

Magisterské studium

2012

V. ročník SVOČ

Jan Broz

ČESTNÉ PROHLÁŠENÍ A SOUHLAS S PUBLIKACÍ PRÁCE

Prohlašuji, že jsem práci předkládanou do 5. ročníku Studentské vědecké a odborné činnosti (SVOČ) vypracoval samostatně za použití literatury a zdrojů v ní uvedených. Dále prohlašuji, že práce nebyla ani jako celek, ani z podstatné části dříve publikována, obhájena jako součást bakalářské, diplomové, rigorózní nebo jiné studentské kvalifikační práce a nebyla přihlášena do předchozích ročníků SVOČ či jiné soutěže.

Souhlasím s užitím této práce rozšiřováním, rozmnožováním a sdělováním veřejnosti v neomezeném rozsahu pro účely publikace a prezentace PF UK.

V Praze dne 12. dubna 2012

.....
Jan Broz

OBSAH

Úvod	3
Procedurální pojetí demokracie	5
1 Politická legitimita a demokratický proceduralismus	5
1.1 Instrumentální pojetí demokracie	5
1.2 Procedurální pojetí demokracie	7
2 Politický liberalismus Johna Rawlse	8
3 Deliberativní demokracie Jürgena Habermase	11
4 Základní hodnoty a procedurální pojetí demokracie	13
4.1 Justifikační funkce základních práv	14
4.2 Korektivní funkce základních hodnot	15
4.3 Normativní proceduralismus a realistický liberalismu	15
Demokratický proces a legitimita ústavního soudnictví	17
Shrnutí	20
Bibliografie	22

ÚVOD

Učení o suverenitě lidu je neoddělitelnou součástí ústavní teorie. Skutečnost, že lid je považován za zdroj legitimacy státní moci, však s sebou přináší významnou otázku: *je legitimní vše, na čem se lid usnese?* Jinými slovy, může prostý poukaz na aktuální vůli lidu ospravedlnit přijetí právního předpisu jakéhokoliv obsahu? Autoři, kteří na tyto otázky odpovídají kladně, obvykle vycházejí z předpokladu, že suverenita lidu, v reálném světě představovaná demokratickým politickým systémem, je hodnotná sama o sobě, tj. její normativní význam není odvozen z jí předcházejících hodnot.

Cílem tohoto textu je poukázat na skutečnost, že každá koherentní teorie demokratické legitimacy ve svém základu vychází z určitých apriorních normativních předpokladů, které existenci suverenity lidu, resp. demokratického procesu, ospravedlňují. Stanovení tohoto cíle není nikterak svévolné, naopak vychází z faktu, že řešení problematiky politické legitimacy má výrazné implikace i pro právo, ve zvýšené míře pak zejména pro právo ústavní a jeho teorii. Záměrem této práce tudíž také je ukázat, jak řešení otázek, jež svou podstatou spadají do oblasti normativní politické teorie, může ovlivnit řešení otázek praktičtějších, v tomto případě otázku legitimacy ústavního soudnictví.¹

Tato práce je rozdělena do dvou částí. První část je věnována popisu procedurálních teorií demokratické legitimacy. Nejprve představím procedurální teorie v širším kontextu problematiky politické legitimacy, abych následně vysvětlil základní prvky těchto přístupů na příkladu dvou v současné době zřejmě nejpůvodnějších teorií: Rawlsově teorii politického liberalismu a Habermasově teorii deliberativní demokracie. V návaznosti na představené koncepce následně kriticky zhodnotím obvyklé představy, jež jsou s demokratickým proceduralismem spojovány, a zároveň se pokusím o výstižnější charakterizaci vztahu základních hodnot a demokratického procesu.²

Druhá část práce je věnována ústavněprávním důsledkům plynoucím z kritiky klasického pojetí proceduralismu. Mou snahou bude ukázat, že nutné propojení demokratického procesu se základními hodnotami ospravedlňuje soudní kontrolu ústavnosti právních předpisů, přičemž se

¹ V tomto textu užívám označení *ústavní soudnictví* v širším smyslu, do kterého zahrnuji např. i nejvyšší státní soudy vykonávající abstraktní či konkrétní kontrolu ústavnosti.

² Termínem *základní hodnoty* označuji normativní výpovědi o určitém dobru. Naopak termín *základní práva* používám ve smyslu ústavně zaručených práv (srov. Alexy 1996: 125-158).

pokusím demonstrovat, že tato kontrola se nemůže omezit na přezkum legislativní procedury, ale naopak musí taktéž zahrnovat přezkum souladu se základními právy.

Jak je z předznamenané struktury patrné, tato práce se nutně omezuje pouze na stručný popis základních otázek, jež jsou s demokratickým pojetím legitimacy spjaté. Toto konstatování pak platí ve zvýšené míře zejména u druhé části práce. Jsem si vědom, že otázka legitimacy ústavního soudnictví je značně komplexní a složitá. Proto se tuto práci rozhodně nesnažím koncipovat jako pokus o komplexní uchopení zkoumané problematiky, ale spíše jako kritickou reflexi některých postulátů, jež jsou s oblibou užívány zejména politickou veřejností. Doufám, že i takovýmto způsobem lze přispět k lepší strukturaci debaty o této problematice.

I PROCEDURÁLNÍ POJETÍ DEMOKRACIE

1 POLITICKÁ LEGITIMITA A DEMOKRATICKÝ PROCEDURALISMUS

Politickou legitimitu lze v normativním smyslu definovat jako „moralizaci autority“ (Parkinson 2006: 21). Jakkoliv je tato definice zhuštěná, ukazuje na dva základní znaky, jež jsou s legitimitou spojovány. Za prvé, legitimizačním kritériím je podrobován subjekt disponující autoritou, tj. schopností určitým způsobem ovlivňovat chování jiných subjektů. Autorita tudíž může např. v podobě zákona existovat odděleně od legitimacy, jejíž funkcí je poskytnout autoritě morální základ (srov. Raz 1986: 53 n.). Za druhé, tento morální základ je možné čerpat pouze z normativní oblasti. Nelze se spokojit s odkazem na faktický respekt určité autority.³

Spornou otázkou však je, na základě jakých hodnot lze autoritu legitimizovat. Hodnotová pluralita moderních společností neumožňuje určení jednoduchého kritéria, na základě něhož by bylo možné považovat autoritu za legitimní či nikoliv. Skutečnost, že problematika politické legitimacy je soustředěna okolo nesouhlasu panujícího v otázce hodnot je patrná, uvědomíme-li si, že tento pojem začal být akcentován na počátku novověku. Vzdávající moc měšťanstva, centralizace království a s tím spojený vznik nových politických institucí, reformace a vznik protestantských církví, to vše byly impulsy nutící k úvahám o původu a legitimitě politické moci v dílech monarchomachů a později teoretiků společenské smlouvy.

Jedním ze způsobů, jimiž lze řešit otázku politické legitimacy, je demokracie, chápána v nejobecnějším smyslu jako systém, ve kterém vládne lid. Existují přitom dva základní důvody, pro něž je možné považovat demokracii za legitimní: *instrumentální* a *procedurální* (Christiano 2004: 266).

1.1 Instrumentální pojetí demokracie

Oba legitimizační důvody nacházejí svůj základ v morální filosofii. *Instrumentální pojetí* je založeno na předpokladu, že na základě demokratického procesu zpravidla bývá dosaženo nejlepších výsledků. Toto pojetí tak předpokládá existenci koherentního souboru hodnot umožňujících

³ Mezi sociologickým a filosofickým pojetím legitimacy však obvykle nelze vytyčit přesnou hranici. Soudobé normativní teorie naopak sociální fenomény obvykle zohledňují (viz Thornhill 2011).

dosažení apriorní představy o požadované kvalitě výstupu. Pouze tak lze ospravedlnit instrumentální hodnotu demokratické procedury a její přednost před jinými způsoby dosahování požadovaných výsledků. Pokud ovšem respektujeme fakt, že lidé vyznávají odlišné hodnoty, docházíme k závěru, že ryzí pojetí tohoto přístupu je nutně atomistické, upřednostňující individuální hodnotový rámec před zákonem.

Tato poznatek však činí toto pojetí velmi problematickým. Důvodem je skutečnost, že snaha o ospravedlnění politické autority bývá obvykle vedena s cílem nalézt takové zdroje legitimacy, jež jsou akceptovatelné pro drtivou většinu členů společnosti. Z hlediska reálné politiky je legitimita důležitá vzhledem ke zvyšování efektivity vládnutí. Proces, který je občany považován za legitimní, produkuje efektivnější výsledky a tím zároveň šetří náklady, jež by byly jinak nutné k jejich vymáhání (Parkinson 2006: 22).

Instrumentální pojetí se tak obvykle nachází na rozcestí. Buď může přijmout tezi o pluralitě individuálních hodnot a tím pádem marginalizovat faktickou funkci politické legitimacy, nebo stanoví univerzální normativní koncepci dobrého života, jež má být prosazována nezávisle na vůli jednotlivých členů společnosti.⁴ Teoretici instrumentálního pojetí demokracie, rekrutující se obvykle z řad liberálních perfekcionistů, upřednostňují druhou možnost. Liberální perfekcionismus, jehož základy spočívají v dílech I. Kanta a J. S. Milla, je směr liberalismu, jenž „zakládá politické principy na komplexní doktríně dobrého života, jež se neomezuje pouze na oblast politiky, ale je vztažena na oblast lidského chování jako takového“ (Nussbaum 2011: 5). Například pro J. Raze je určující hodnotou lidská autonomie, chápaná jako možnost lidské bytosti realizovat cíle a vztahy, jež si tato osoba dobrovolně zvolila. Razovo pojetí autonomie není universalistické proto, že by bylo ukotveno v Kantově představě universální racionality. Všeobsáhlost jeho teorie plyne z požadavku, aby stát akceptoval pouze ty morální doktríny, které jsou morálně akceptovatelné prizmatem samotné autonomie (Raz 1986: 381). V důsledku tak jedno morální pojetí dobrého života omezuje všechna ostatní pojetí a vylučuje je nejen z politického života, ale dokonce státu přikazuje, aby tyto morální směry aktivně potlačoval. Tím však opět nastává výše nastíněný problém. Namísto toho, aby legitimizační kritéria přispívala k integraci společnosti, stávají se ve skutečnosti předmětem sporu.

⁴ *Dobrym životem* označují soubor etických představ o vhodném způsobu uspořádání společnosti ve vztahu k jednotlivci.

1.2 Procedurální pojetí demokracie

Druhý možný přístup k demokratické legitimitě, *procedurální*, připisuje hodnotu již samotné participaci osob na procesu.⁵ Předpokládáme-li, že elementárními hodnotami naší společnosti jsou respekt a rovné zacházení s každou osobou, musíme nutně preferovat procesy, na jejichž základě jsou tyto hodnoty nejlépe naplňovány. Chápeme-li demokracii jako způsob vlády umožňující alespoň základní míru zapojení všech občanů v rámci politického procesu, musíme udělit demokratickému procesu prioritu před ostatními způsoby vládnutí.

Tento přístup lze v jeho čisté podobě kritizovat pro absenci jakýchkoliv seberegulativních mechanismů. Ačkoliv je tento přístup založen na teoretickém konceptu suverenity lidu, ve své klasické „*agregační*“ podobě není ve výsledku určující vůle lidu jakožto celku, ale vůle těch, kteří disponují aktuální většinou hlasů. Demokratický proces tak ve skutečnosti nemusí směřovat k přijetí zákonů, jež by byli akceptovatelné ze strany všech členů společnosti, ale takových, které popírají samotnou podstatu demokratického procesu, tj. možnost participace všech občanů. Na základě vůle většiny lze např. odsouhlasit zákon zakazující menšině právo volby.⁶

Řada současných politických filosofů si je dobře vědoma neudržitelnosti výše nastíněných případů. Jedním z ústředních cílů současné normativní politické teorie tak je představení dualistické teorie demokracie, jež by vhodným způsobem kombinovala demokratický proces se základními hodnotami (viz Christiano 2004: 266-269).

Teorie tzv. *racionalizovaného proceduralismu* zauímají mezi dualistickými teoriemi významné postavení. Jejich společným znakem je kritika výše nastíněného *agregačního* modelu demokracie. Jako alternativu předkládají pojetí *deliberativní demokracie*, jež je ve své podstatě taktéž pojetím *procedurálním*. Zatímco *agregační* model je založen na získání většiny, *deliberativní* model je veden s cílem dosáhnout alespoň hypotetického souhlasu všech členů společnosti. Zatímco *agregační* model chápe morální hodnoty buď jako výsledky demokratického procesu, či jako externí, na samotném procesu nezávislé faktory, *deliberativní* model chápe morální hodnoty

⁵ Jak vidno, přívlastek *procedurální* lze ve vztahu k demokracii použít minimálně dvojím způsobem. (1) Každá demokracie je *procedurální*, jelikož jejím charakteristickým znakem je existence demokratického procesu. (2) Demokracie je legitimní, jelikož všichni lidé mohou participovat na procesu. V tomto textu uvádím tento pojem nadále výlučně ve druhém smyslu.

⁶ Ačkoliv je celkem obvyklé tvrzení, že každý další proces je legitimní, jelikož je založen na normě vydané na základě předchozího legitimního procesu, ve skutečnosti by z morálně-normativního hlediska bylo možné každou další proceduru považovat za nelegitimní. Zdrojem primární legitimacy totiž není výsledek, ale samotný proces (srov. kap. 4.2).

v jejich slabé podobě jako normativní předpoklad demokratického procesu (srov. Cohen 1997: 409-412).⁷

V následující části práce jsou představeny dvě teorie, jež zásadním způsobem ovlivnily teorii deliberativní demokracie a jejichž vliv ani v současné době nikterak neutuchá.

2 POLITICKÝ LIBERALISMUS JOHNA RAWLSE

Ústředním motivem celoživotního díla J. Rawlse bylo zodpovězení otázky o možné podobě dobře uspořádané společnosti, vedené principy spravedlnosti.

Ve svém základním díle *A Theory of Justice* Rawls vychází z teorie společenské smlouvy a definuje základní principy spravedlnosti jakožto objekt původní dohody členů společnosti:

„Jsou to principy, které by svobodní a rozumní lidé, jimž jde o prosazování jejich vlastních zájmů, přijali v nějaké počáteční pozici rovnosti jako definice fundamentálních termínů svého společenství. Tyto principy mají usměrňovat všechny další dohody; specifikují typy společenské kooperace, na nichž se lze podílet, a formy vlády, které se mohou ustavit.“ (Rawls 1995: 21)

Rawls ovšem odmítá fikci původního stavu jako „obecného shromáždění všech žijících lidí“ (Rawls 1995: 93). Takovouto fikci nelze považovat za dostatečné zdůvodnění obsahu společenské smlouvy. Mají-li být objektem původní dohody základní principy spravedlnosti, je třeba zajistit, aby tato dohoda chápala členy společnosti jako svobodné a rovné osoby. Rawls proto namísto fikce původního stavu volí ospravedlnění základních principů spravedlnosti na základě myšlenkového experimentu, jímž je tzv. *původní pozice*.⁸

Zjednodušeně řečeno, tento experiment je založen na předpokladu, že se lidé domlouvají na základních principech spravedlnosti, přičemž každý subjekt sleduje svůj vlastní zájem a je schopen porozumět jakémukoliv předloženému principu. Jelikož se však celý proces odehrává pod *závojem nevědomosti*, nevědí účastníci nic o své situovanosti v dané společnosti. Za takovéto situace, bez znalosti vlastního nadání, bohatství či vlastní koncepce dobra, jsou lidé schopni

⁷ K pojetí tzv. *slabých morálních hodnot* viz Alexy 1995: 102, 132 n.

⁸ Jak uvádí J. Váně, myšlenkové experimenty v politické filosofii slouží jako „profylaxe případných negativ praxe“. Tomu odpovídá i Rawlsův cíl, jímž byla snaha znemožnit popření intuitivních předpokladů svobody a rovnosti jednotlivců (viz Váně 2008: 78-81.).

abstrahovat od „specifických nahodilostí, které přivádějí lidi do nerovnoprávných situací“ (Rawls 1995: 92). Výsledkem takovéto abstrakce jsou dle Rawlse následující principy spravedlnosti:

„(a) Každá osoba má rovné právo na plně adekvátní rozvrh rovných základních práv a svobod, který je slučitelný s obdobným rozvrhem svobod pro všechny.

(b) Společenské a ekonomické nerovnosti musejí splňovat dvě podmínky. Za prvé, musejí být spojeny s úřady a pozicemi přístupnými všem za podmínek férové rovné příležitosti; a za druhé, musejí sloužit k co největšímu prospěchu nejméně zvýhodněným členům společnosti.“ (Rawls 1997a: 166)

Základ myšlenkového experimentu je procedurální. Jak uvádí Adam Swift (2005: 31), na Rawlsovu teorii lze pohlížet jako na pokus o vysvětlení přijatelných způsobů argumentace při diskusích o spravedlnosti. Vyslovují-li soud o věci, jež se váže na strukturu společnosti, musím volit takový výrok, jenž je akceptovatelný i ze strany jejích ostatních členů. V opačném případě je můj výrok derogován výrokem podepřeným akceptovatelnějšími argumenty. Jak se na první pohled zdá, konečný výsledek není apriorně stanoven, ale postupně určován.⁹

Samotná procedura však ve skutečnosti sama o sobě nezaručuje přijetí principů spravedlnosti. Je možné tvrdit, že řada lidí by riskovala a odmítla princip difference, jiní by naopak mohli odmítnout prioritu základních práv. Skutečnost, že Rawls dospívá k výše definovaným principům spravedlnosti, spočívá zejména v jeho normativním předporozumění, vycházejícím z Kantovy teorie autonomie. Dle Kanta (1999: 68-74) je možnost založení státu v souladu s čistými vnějšími rozumovými principy umožněna pouze při splnění tří základních principů: svobody, rovnosti a samostatnosti. Jen za takových podmínek lze nalézt principy, jež svou platnost zakládají na shodě se zásadami racionality a tím realizující autonomii racionálních bytostí.

Ačkoliv byl Rawlsovým cílem předložit takové principy spravedlnosti, jež by bylo možné ospravedlnit na neutrálním základě, lze jeho teorii ve skutečnosti kritizovat pro její silný morální základ. Koncept *politického liberalismu*, který byl rozpracován Rawlsem v osmdesátých letech, lze do velké míry chápat jako odpověď na tuto kritiku.

Politický liberalismus je koncepcí politické spravedlnosti, jež není založena na morálních základech, ale výlučně na politické tradici demokratického myšlení:

„[S]pravedlnost jako férovost, zamýšlená jakožto politická koncepce spravedlnosti pro demokratickou společnost, se výlučně snaží navazovat na základní intuitivní

⁹ Srov. Rawlsovo pojetí *reflektované rovnováhy* (Rawls 1995: 26 n.).

ideje, které jsou ztělesněny v politických institucích konstitučního demokratického zřízení, a na veřejné tradice jejich interpretace.“ (Rawls 1985: 225)

Dle Rawlsovy argumentace disponují jednotlivci dvěma morálními mohutnostmi: smyslem pro spravedlnost a schopností utvářet koncepcie dobra. Tyto mohutnosti, společně se schopností racionálního usuzování, činí osoby svobodnými a rovnými (Rawls 1985: 234 n.). Na základě předpokladu o svobodě a rovnosti osob se Rawls společně s Charlesem Larmorem (1990) snaží justifikovat svůj koncept spravedlnosti v prostředí pluralitních společností, negujících možnost morálního ospravedlnění této teorie. Smyslem je uniknout dvěma extrémním pozicím. Na jedné straně silné koncepci individualismu, popírající jakoukoliv možnost společenské kooperace, a na straně druhé extrémního komunitarismu, nahrazujícího základní rozměr lidské individuality všeprostopující sociální determinovaností. Oba autoři proto vycházejí z předpokladu, že jednotliví členové společnosti jsou nositelé vlastních koncepcí dobra, jež mohou být vzájemně kontradiktorní. Zároveň však členové společnosti uznávají alespoň minimální společné hodnoty, odpovídající „v principiální rovině politickým idejím a hodnotám demokratického režimu“ (Rawls 1987: 1). *Překrývající se konsensus* o základních společenských hodnotách vytváří v rámci konstitučních demokracií základní institucionální strukturu společnosti, na jejímž základě lze řešit politické otázky, plynoucí z života společnosti.

Jako příklad lze uvést Rawlsův přístup k socioekonomickým právům.¹⁰ Ačkoliv by se vzhledem ke znění druhého principu spravedlnosti dalo usuzovat, že spravedlivá společnost musí ústavně garantovat socioekonomická práva, skutečnost je jiná. V demokratických státech panuje i dnes rozumná neshoda o významu a vhodné podobě socioekonomických práv, jež tudíž nesplňují kritérium překrývajícího se konsensu. Za základní práva je nutné považovat pouze ta práva, jež slouží k „veřejnému užívání rozumu“, tj. práva umožňující politickou participaci. Socioekonomická práva, která tento předpoklad nesplňují, není možné považovat za součást základní struktury společnosti a není proto ani vhodné jejich ústavní zakotvení:

„Myslím, že je moudré omezit základní svobody na ty, které jsou skutečně podstatné, a očekávat, že těm svobodám, které nejsou základní, je zajištěn uspokojivý prostor díky argumentům opírajícím se o ostatní požadavky dvou principů spravedlnosti.“

(Rawls 1997a: 171)

Rawlsova teorie nadále zůstává teorií procedurální. Politický liberalismus se vzdává nároku na universalitu a připouští svou historickou a kulturní podmíněnost (Rawls 1985: 224 n.). Důraz,

¹⁰ Tento příklad částečně vychází z kritiky F. I. Michelmana (2003a; 2003b).

kladený na interakci osob, zůstává, jeho těžiště se však přesouvá z hypotetické originální pozice do prostředí reálného utváření politických rozhodnutí.

Aby však bylo možné považovat reálná politická rozhodnutí za legitimní, je nutné jejich obsah obhájit na základě *veřejných důvodů*, které pocházejí od „navzájem rovných občanů, kteří, jakožto kolektivní těleso, uplatňují finální politickou a donucovací moc nad ostatními přijímáním zákonů a dodatků k ústavě“ (Rawls 1997b: 94). Jejich charakteristickou kvalitou není veřejně artikulovaný původ, ale skutečnost, že svým obsahem naplňují princip reciprocity, jenž odráží kantovský ideál respektu k autonomii každého jedince. Pouze rozhodnutí, jež jsou založena na sdílených hodnotách odvozených z překrývajících se konsensu, mohou být považována za legitimní.

3 DELIBERATIVNÍ DEMOKRACIE JÜRGENA HABERMASE

Za výchozí bod Habermasova zkoumání demokracie lze považovat otázku legitimacy práva.¹¹ Právo je společenský fenomén, jehož dodržování je sankcionováno státem, díky čemuž jsme nuceni jej dodržovat i přes jeho možný rozpor s našimi morálními standardy (Habermas 1994: 135-151). Chceme-li zabránit ryze instrumentálnímu pojetí práva, jež v dlouhodobém horizontu vede k anomii, musíme sladit základní morální požadavky s jeho obsahem. Tohoto cíle však nedosáhneme podřazením práva pod určitou jusnaturalistickou koncepci postrádající smysl pro fakticitu, ale legitimizací práva prostřednictvím racionálního diskursu institucionalizovaného v rámci demokratického procesu:

„[L]egitimitu si mohou nárokovat pouze ty zákony, jež mohly docílit souhlasu všech občanů v rámci právně konstituovaného legislativního diskursivního procesu.“

(Habermas 1994: 141)

Jak má takovýto proces, poťážmo demokracie jako taková, vypadat? Habermas vychází ze své teorie komunikativního jednání. Tato teorie rozlišuje mezi dvěma druhy jednání: jednáním *instrumentálním*, jehož cílem je dosažení zisku reprezentovaného subjektu (či systému) a jednáním *komunikativním*, jehož cílem je na základě vzájemného respektu subjektů porozumět argumentům protistrany a nalézt konsensus. Možnost nalezení konsensu v době vzrůstajícího pluralismu je však stále méně reálná. Proto Habermas přichází s pojetím diskursu, chápaného jako hledání

¹¹ K Habermasově teorii kompletněji viz Machalová 2004, Baxter 2011.

metodologického východiska, verifikujícího nároky na platnost argumentů pomocí zásad tzv. *ideální řečové situace* (viz Machalová 2004: 154-172).

Habermasovo pojetí demokracie transformuje teorii komunikativního jednání v pojem deliberativní politiky, resp. *deliberativní (diskursivní) demokracie*.¹² Tento koncept vychází z kritiky liberálního i republikánského pojetí demokracie. Odmítá republikánské pojetí státu „jakožto určitého mravního společenství“ i liberální koncepci státu „jakožto strážce hospodářské společnosti“ (Habermas 2002: 88). Namísto toho počítá s demokracií kladoucí důraz na demokratickou proceduru, a zároveň respektující morální pluralitu jednotlivých. Důraz, kladený na demokratický průběh diskuse při diskursivním zohlednění (a vyřešení) plurality morálních přístupů, vede k novému pojetí demokracie:

„[D]iskursivní teorie počítá s vyšším stupněm intersubjektivní procesů dorozumívání, které probíhají jednak v institucionalizované formě porad v parlamentu, jednak v síti komunikace politických veřejností. (...) Normativní implikace jsou nasadě: sociálně integrační síla solidarity, kterou již nelze čerpat pouze ze zdrojů komunikativního jednání, se má rozvíjet na základě široce diferenciovaných autonomních veřejností a právně institucionalizovaných postupů demokratického utváření mínění a vůle.“ (Habermas 2002: 91)¹³

Ačkoliv by se mohlo zdát, že obsah základních práv musí být nutně utvářen v rámci diskursu, ve skutečnosti Habermas počítá se základními právy, jež proces deliberace předchází a ospravedlňuje. Výše nastíněný odkaz na nutnou legitimizaci práva jasně poukazuje, že Habermas, obdobně jako Rawls, vychází z Kantova pojetí autonomie, když požaduje, aby „adresáti práva mohli být zároveň považováni za jeho autory“ (Habermas 1994: 153). Proces deliberace musí splňovat principy, které odrážejí ideál autonomie a zároveň brání prosazování moralismu v rámci diskuse. Takovéto principy jsou obsaženy v základních právech, jež mají být dle Habermase ústavně zaručeny. Konstitucionalizace základních práv hraje v Habermasově teorii důležitou roli. Diskursivní demokracie a konstitucionalismus jsou dvě vzájemně závislé originální kategorie. Ústavní zakotvení diskursivního procesu je důležité, jelikož poskytuje legislativě zvláštní legitimizační moc, naopak obsah ústavy lze zprostředkovat pouze za pomoci demokracie (srov.

¹² Ačkoliv Habermas označuje svou koncepci demokracie jako *deliberativní*, nelze tento teoretický směr s jeho dílem ztotožňovat. Pojem *deliberativní demokracie* poprvé použil Joseph Bassette v roce 1980, svého normativního rozpracování se pak tento pojem dočkal na konci osmdesátých let. V současné době lze říci, že teoretici deliberativní demokracie čerpají rovným dílem jak z Rawlsova, tak také z Habermasova díla (viz např.: Bohman 1998; Freeman 2000).

¹³ V podrobnostech viz Habermas 1994: 361-366.

Habermas 2001). Pouze existence základních práv umožňuje tvorbu legitimního práva, který vzešel z procesu respektujícího autonomii každého jednotlivce:

„Systém (základních práv – pozn. JB) musí obsahovat právě ty práva, jež musí být vzájemně uznány občany, kteří chtějí žít ve společnosti řízené pozitivními právy.“

(Habermas 1994: 155)

Aby byl požadavek na respekt k autonomii každého jednotlivce ústavněprávně uznán, je třeba prostřednictvím základních práv zaručit rovné postavení občanů pomocí (1) poskytnutí co největší možné míry stejné subjektivní svobody jednání; (2) práva na stejný statut členství v právním společenství svobodné asociace; (3) základních práv na právní ochranu. K těmto třem kategoriím, které zohledňují především všeobecnou závaznost práv při současném respektu k lidské autonomii, přidává Habermas další dvě kategorie, které reflektují především roli občanů jakožto participantů na deliberaci: (4) základní práva na rovnou příležitost zapojení se do procesu deliberace; (5) základní práva na zaručení životních podmínek, za kterých je možné uplatňování předchozích základních práv (1-4).¹⁴ Pouze za splnění těchto předpokladů lze realizovat ideál deliberativní demokracie.

4 ZÁKLADNÍ HODNOTY A PROCEDURÁLNÍ POJETÍ DEMOKRACIE

Jak výše nastíněné příklady ukazují, procedurální teorie demokracie je vždy založena na určitých hodnotových základech. *Závoj nevědomosti* i *Systém základních práv* lze chápat jakožto koncepty zohledňující určité základní hodnoty, jež poskytují ospravedlnění procedurálnímu pojetí demokracie. Habermas s Rawlsem přitom nerepresentují ojedinělé teorie. I zastánci radikálnějších pojetí demokratického proceduralismu přijímají skutečnost, že tato teorie upadá do regrese vždy, když se snaží na svém vlastním základě ospravedlnit ustanovení sebe samé. Spravedlivý (tj. demokratický) proces je vždy ustaven na základě normativních a faktických vlivů, jež procesu předchází (srov. Kirshner 2010). Dle mého názoru je proto možné vztah mezi základními hodnotami a procedurálním pojetím demokracie definovat takto: **idea procedurálního pojetí demokratické legitimacy je nevyhnutelně spojena s určitými hodnotami, jež vycházejí z určité normativní koncepce dobrého života.** Význam tohoto propojení lze po mém soudu spatřovat ve dvou funkcích základních hodnot: *justifikační a korektivní.*

¹⁴ Habermas 1994: 155-157. Při definování bodů 1 a 2 jsem vzhledem k autorově obtížné formulaci vycházel z definice T. Machalové (2004: 289-290). Zbylé body vycházejí z vlastního překladu.

4.1 Justifikační funkce základních práv

Říci, že demokratická procedura má hodnotu sama o sobě, aniž bychom přitom dodali jakékoliv normativní závěry ospravedlňující náš výrok, by nedávalo racionálního smyslu.¹⁵ Jak jsem již předestřel, každá normativní teorie procedurálního pojetí demokracie je závislá na apriorních normativních základech.

Většina současných teoretiků demokratického proceduralismu určitým způsobem čerpá z Kantova pojetí osobní autonomie. Mezi takovéto autory patří kromě Habermase a Rawlse také J. Waldron či A. Buchanan. Posledně jmenovaný autor výstižně definuje procedurální podstatu demokratické legitimacy, ospravedlňované na základě principu morální rovnosti všech členů společnosti:

„Jelikož je podpora demokratických institucí vyžadována na základě principu morální rovnosti všech osob, skutečnost, že pravidla jsou produktem demokratického rozhodování, samo o sobě dává každému občanovi důvod k jejich dodržování“.

(Buchanan 2002: 714)

Skutečnost, že většina teoretiků proceduralismu čerpá z díla I. Kanta může být překvapující. Jak již bylo řečeno, Kantova teorie bývá považována za prototyp perfekcionista pojetí liberalismu, tj. konceptu, jenž je objektem četných kritik ze strany zastánců procedurálních teorií (srov. Nussbaum 2011). Spor, který mezi perfekcionisty a proceduralisty probíhá, se však ve své podstatě nevede o to, zda je normativně akceptovatelná premisa osobní autonomie, ale o to, jakým způsobem má být tento předpoklad v reálném světě naplňován. Tuto skutečnost lze ilustrovat na rozdílu mezi Rawlsovou původní teorií a pozdějším konceptem politického liberalismu. Přestože je druhá teorie založena na politických základech, Kantův odkaz zůstává patrný v důrazu, se kterým Rawls obhajuje politickou rovnost všech osob plynoucí ze schopnosti racionálního usuzování (Rawls 1985: 237-8). Rozdíl tak opět především tkví v míře, ve které je normativní koncepce prosazována.¹⁶

¹⁵ Někteří lidé by mohli tvrdit, že ospravedlnění demokracie je možné i prostřednictvím empirických výroků jako např. „demokratické státy spolu neválčí“. V takovém případě je však třeba dodat, proč je správné, že spolu demokratické státy neválčí. Jakýkoliv výrok o správnosti či nesprávnosti určitého sociálního faktu nutně obsahuje normativní základ.

¹⁶ Ačkoliv je Kantova teorie zřejmě nejvýznamnějším inspiračním zdrojem, neomezují se současné teorie proceduralismu pouze na její recepci. Za další významný inspirační zdroj lze považovat dílo J.J. Rousseaua (viz Cohen 2010: 1-22).

4.2 Korektivní funkce základních hodnot¹⁷

Jak jsem již v předchozím textu nastínil, procedurálnímu pojetí demokracie bývá vyčítáno, že ve své striktní podobě může být sebedestruktivní. Základní hodnoty, např. v podobě ústavně zakotvených a soudně vymahatelných základních práv, proto musejí mít taktéž funkci korektivní ve vztahu k výsledkům samotného procesu. Ačkoliv bývá tato premisa často zpochybňována, její základ je logický. Demokratický proces je legitimní, jelikož jsou jeho prostřednictvím realizovány určité hodnoty, Pokud však výsledek tohoto procesu popírá hodnoty, na nichž je samotný proces založen, stává se nelegitimním samotný proces, jelikož jeho legitimita je založena právě na realizaci těchto hodnot, pročež nelze za legitimní považovat ani samotný proces. Korektivní funkce základních hodnot tedy plyne z funkce justifikační.

4.3 Normativní proceduralismus a realistický liberalismu

Výše nastíněné příklady ukazují, že teoretici procedurálního pojetí demokracie chápou nutnost normativního zdůvodnění svých teorií. Buchanan, Rawls i Habermas poctivě ukazují, že smyslem procedury je realizace určitých základních hodnot. Tato skutečnost nebývá kritizována pouze ze strany zastánců instrumentální hodnoty demokracie, ale i z pozic opačných, jež se snaží o dokonalé odloučení liberalismu od jakýchkoliv hodnotových základů.

Dle Pavla Barši je základním znakem liberalismu „respekt k náboženské a etické pluralitě“ (2007: 272). Oba proponované liberální přístupy, tj. perfekcionista a politický liberalismus,¹⁸ však při jeho zajišťování selhávají, jelikož jsou založeny na ideovém základě, který znemožňuje zajištění skutečné neutrality. Jak jsme již viděli v kapitole věnované Rawlsově teorii, předpokladem politického liberalismu je existence překrývajícího se konsensu, tj. všeobecné shody o podobě základní struktury společnosti a obsahu základních práv. Tento předpoklad je však možné založit pouze v teoretické rovině při uznání stávajícího faktického uspořádání základní struktury společnosti.¹⁹ Tím jsou ovšem z oblasti politična do velké míry vytlačovány alternativní koncepty dobrého života a uměle vytvářena zeď mezi veřejným a soukromým prostorem (viz Strnadová 2008: 214-221). Teorie politického liberalismu tudíž není neutrální, ale

¹⁷ Teze této podkapitoly jsou podrobněji rozpracovány ve druhé části práce.

¹⁸ Barša v citovaném textu používá přízviska *etický liberalismus* pro perfekcionista a *neutralistický liberalismus* pro pojetí politické. V zájmu zachování konzistentnosti textu používám obecně zavedenou terminologii.

¹⁹ Rawls poznamenává: „Ideou je, aby veřejná koncepce spravedlnosti byla v konstitučních demokraciích pokud možno nezávislá na kontroverzních filosofických a náboženských doktrínách.“ (1985: 223).

naopak obhajuje jako ideál současné společenské uspořádání. Barša proto navrhuje odmítnutí koncepce politického liberalismu, respektive obdobných proceduralistických teorií jako takových. Akceptovatelnou „náhradou“ je pro něj *liberalismus realistický*, jenž ve jménu neutrality odmítá vazbu na jakýkoliv hodnotový ideál:

„Realistický liberalismus je stále liberalismem, neboť jeho vůdčím ideálem zůstává rovná svoboda a rovné příležitosti jednotlivců. Nechápe však tyto principy jako konsensuální morální základ, o něž se opírá občanský mír a stabilita společnosti, nýbrž jako permanentní úkol liberální politiky. Spravedlnost není výsledkem morální dohody, ale rovnováhy moci a na této rovnováze je také založena stabilita liberálního řádu.“
(Barša 2007: 294)

Proč je však realistický liberalismus „stále liberalismem“ autor nezdůvodňuje. Říci, že politicky „neutrální“ institucionální prostředí je výsledkem faktického působení protichůdných sil je možné, často navíc půjde o výrok validní. Hovořit o takovémto uspořádání jako o liberálním však možné není, stejně jako jej nelze nazvat přízvisky sociální, libertariánský, atd. Všechna tato označení patří normativním idejím, které popisují určitý vhodný způsob organizace společnosti.

Druhý problém Baršova výroku je podstatnější, jelikož implikuje praktické důsledky. Pokud je stabilita liberálního řádu založena na mocenské rovnováze, je jistě popřen Rawlsův předpoklad o překrývajícím se konsensu. To však nic nemění na skutečnosti, že výrok o vhodnosti takového prostředí je normativní, jelikož říká, že dobré je takové prostředí, které napomáhá realizovat ideál rovné svobody a rovné příležitosti všech jednotlivců. Jak chce autor realizovat tyto ideály, zříká-li se zároveň jakéhokoliv normativního přístupu k politickým institucím, není jasné. Opět se tak potvrzuje nevyhnutelnost normativního pozadí doprovázejícího jakýkoliv výrok a (ne)vhodnosti liberálně demokratické organizace základní struktury společnosti (srov. Hallsten 2005).

II

DEMOKRATICKÝ PROCES A LEGITIMITA ÚSTAVNÍHO SOUDNICTVÍ

(NÁSTIN TÉMATU)

V úvodu této práce byla položena zásadní otázka: *je legitimní vše, na čem se lid usnese?* Předchozí část práce ukázala, že prostý poukaz na suverenitu lidu není dostatečným důvodem, jelikož nezohledňuje normativní základ výroku o lidu jakožto zdroji demokratické legitimacy. Krom justifikační funkce však základní hodnoty mohou a mají taktéž zajišťovat funkci *korektivní*, o jejímž rozsahu je veden dlouhodobý teoretický spor. Cílem tohoto nástinu je alespoň v krátkosti ukázat na možné formy ústavního soudnictví, jež vedle samotné procedury respektují taktéž základní hodnoty, z nichž legitimizační síla procedury vychází.²⁰

Za typického zastávce demokratického proceduralismu lze označit Jeremy Waldrona, který ve své koncepci vychází z individualistického pojetí jednotlivce jakožto samostatného morálního agenta, schopného rozhodovat o vlastním dobru.²¹ Pokaždě však přistupujeme k jednotlivcům tímto způsobem, je třeba se ptát „proč by měl osvícený občan preferovat legislativní řešení určitého problému před vlastním?“ (Waldron 1999: 98). Odpovědí je dle Waldrona vytvoření procedury umožňující participaci jednotlivých občanů. Pouze takovýto proces může splnit požadavek na zachování možnosti svobodně volit způsob vlastního života a zároveň umožnit regulaci mezilidských vztahů a koordinaci společenského života. Právo na politickou participaci je tak možné považovat za jediný zdroj legitimacy právních předpisů. Výsledkem odpovídající demokratické procedury přitom může být i popření základních práv: „V demokracii je možné pozměnit cokoliv, včetně práv, spojených s demokracií jako takovou“ (Waldron 1999: 303). Proto Waldron nepřipouští možnost ústavního přezkumu právních předpisů. Takovýto přezkum zavádí elitistický prvek popírající rovnou hodnotu všech lidí při participaci na tvorbě předpisů.

Pakliže však jako určující hodnota zůstává morální individualita jedince a z ní pramenící požadavek na možnost participace, zdá se, že předchozí autorův výrok s tímto předpokladem koliduje. Jak jsme již dříve viděli, vstupní předpoklady ovlivňují konečnou podobu procesu. Jelikož však Waldron vztahuje legitimitu k výsledku, a nikoliv k procesu samému, dostává se do logické pastí. Legitimní je takový zákon, který byl přijat na základě procesu, na němž mohli participovat všichni členové společnosti. Takovýto zákon však může změnit samotnou podstatu

²⁰ V souladu s poznámkou č. 1 označuji termínem *ústavní soudnictví* abstraktní a konkrétní kontrolu ústavnosti.

²¹ Zde představená kritika částečně čerpá z díla J. Kassnera (2006).

procesu a tím i popřít vstupní hodnotové požadavky na jeho podobu.²²

Waldronovo striktní odmítnutí soudní kontroly ústavnosti však není mezi proceduralisty obvyklé. Většina teorií zabývajících se vztahem proceduralismu k ústavnímu soudnictví připouští omezenou možnost přezkumu výsledků demokratického procesu. Ve své klasické podobě tyto teorie pokládají za legitimní přezkum norem, jenž se zaměřuje na splnění podmínek legislativního procesu a souladnost se základními právy zaručujícími možnost účasti na demokratickém procesu.²³ Je ovšem problematické stanovit, která ze základních práv se vztahují k demokratickému procesu. Ačkoliv panuje shoda na tom, že jde především o práva první generace, tj. občanská a politická práva, nelze nevidět, že kvalitu procesu ovlivňují i další práva, jejichž spjatost s ideou demokracie obvykle není zřejmá. Jak například ukazuje příklad podplácení voličů při komunálních volbách v Krupce, přílišná míra chudoby a výrazná sociální stratifikace obyvatelstva má negativní vliv na kvalitu základního demokratického procesu, tj. voleb.²⁴ Proto se lze v současné době setkat s řadou koncepcí, jež považují základní úroveň sociálního zabezpečení za nutnou podmínku kvalitní demokracie (Fabre 2000: 119-128; Christiano 2004: 274-277; Brettschneider 2006a: 270-273).

Jak ovšem řešit případný střet základních práv a demokratického procesu, pakliže nejsme schopni dostatečně určit, která práva souvisí s ideou demokracie? Jako odpověď se nabízí *diskursivní podoba ústavního soudnictví*. Zjednodušeně řečeno, pod tento termín lze zahrnout teorie ústavního soudnictví, jež zdůrazňují nutnost diskursivního poměrování základních práv a demokratického procesu.²⁵

Tento přístup bývá podrobován kritice ze středu vlastní teorie. Např. Habermas (1994: 272-291) chápe demokratickou deliberaci jakožto zdroj legitimacy právního předpisu. Aplikace práva soudem je činnost stojící vně samotné deliberace. Jakákoliv snaha soudců o diskursivní zdůvodnění poměrování kolidujících si principů tudíž není pouze iracionální, ale především nelegitimní. Habermasova teorie však dostatečně nezohledňuje skutečnost, že kolize jednotlivých principů se vždy odehrává v kontextu reálného světa, jehož všechny determinanty nelze v rámci legislativního procesu zohlednit. Poměrování kolidujících si principů tak nemusí nutně vyjadřovat

²² Waldron se snaží otupit námitky kritiků poukazem na empirická fakta, která prokazují, že v rámci standardně fungujících demokracií je soudní kontrola ústavnosti zbytečným institutem, jenž podkopává základní ideová východiska demokracie samotné. V normativní rovině však jeho teorie zůstává de facto stejná (viz Waldron 2005).

²³ Viz např. Ely 1980; Rawls 1997a; Menéndez 2000; Tremblay 2001; Michelman 2003a.

²⁴ Pl. ÚS 57/10 *Komunální volby v Krupce – nepřipustnost uplácení voličů při volbách do zastupitelstev obcí*.

²⁵ Jak z předchozí části práce plyne, i demokratický proces je v posledku založen na hodnotách. V konečném důsledku lze tudíž mluvit o poměrování kolidujících základních principů, vyjadřujících deontickou modalitu základních hodnot (srov. Alexy 1996: 125-158 a 453-472).

ideální typ ústavního soudnictví, ale spíše nástroj, prostřednictvím kterého lze šetrně řešit střet základních hodnot, jež nemá ideální východisko.

Například Corey Brettschneider (2005; 2006b) považuje každý zásah ústavních soudů do demokratického procesu za narušení demokratického ideálu. Takovýto zásah je však potřebný vždy, dojde-li soud ke zjištění, že na základě poměrování demokratického procesu a základních hodnot je třeba upřednostnit procesu apriorní hodnoty ospravedlňující vnímání demokracie jakožto „vlády lidu, lidem a pro lid“.

Základní charakteristikou tohoto přístupu je relativizace hodnoty demokratického procesu i základních práv. Na jedné straně nelze chápat proces Waldronovsky, tj. jakožto akt schopný legitimně negovat základní práva, zároveň však ani není možné pohlížet na základní práva jako na trumfy, bránící jakékoliv změně. Ve skutečnosti je vnímání základních práv závislé na normativní interakci jednotlivých členů společnosti, institucionalizované v podobě veřejného deliberace, jež následně ovlivňuje samotnou podobu demokratického procesu. Vztah hodnot a procesu je tedy dialektický, což zabraňuje určení definitivní nadřazenosti jedné entity nad druhou.

Koncept *argumentativní reprezentace*,²⁶ jenž legitimizuje ústavní soudnictví prostřednictvím skutečnosti, že v rámci soudního diskursu je argumentováno protichůdnými argumenty, odrážejícími pluralitní charakter moderní společnosti, může být z řady důvodů považován za problematický.²⁷ Přesto se zdá, že právě tento koncept je schopen zohlednit přirozené napětí, panující mezi procedurou a substancí, dvěma normativními faktory, jež jsou inherentní každému komplexnímu pojetí demokracie. Jistě se nejedná o řešení ideální. Je ovšem možné úspěšně pochybovat, že v pluralitní společnosti, založené na vzájemném respektu, lze ideální řešení nalézt.

²⁶ K *argumentativní reprezentaci* viz Harel 2003: 269-275; Alexy 2005: 579-581.

²⁷ Klasická kritika diskursivního konstitucionalismu byla v českém jazyce představena např. Bellingem (2009: 41-49). Jeho kritika spočívá mimo jiné na faktu, že v rámci deliberativního procesu obvykle nelze (teoreticky) určit orgán disponující konečným slovem při posuzování kvality diskursu. Je ovšem otázkou, zda je nutné tuto skutečnost považovat za negativní, zejména pak pokud se zřekneme nároku na existenci homogenního politického národa (srov. zejm. van Hoecke 2001).

SHRNUTÍ

V této práci jsem se snažil poukázat na normativní limity procedurálních teorií demokratické legitimacy. Již krátký nástin typových teorií demokratického proceduralismu ukázal na nutnou propojenost takovýchto teorií s apriorními normativními výroky. Jinými slovy: idea procedurálního pojetí demokratické legitimacy je nevyhnutelně spojena s určitými hodnotami, jež vycházejí z určité normativní koncepce dobrého života.

Přistoupíme-li na právě uvedený výrok, můžeme dále rozlišit dvě primární funkce základních hodnot. Funkce justifikační spočívá v normativním ospravedlnění demokratické procedury. Z teoretického hlediska se nelze spokojit s konstatováním o legitimitě demokratického procesu, zrcadlícího suverenitu lidu. Naopak je nutné se ptát, proč je možné určitou proceduru považovat za legitimizační kritérium. Jak jsem v textu ukázal, každý pokus o zdůvodnění vhodnosti a legitimnosti demokratického procesu nutně ústí v normativní výpovědi o určitých kvalitách lidského života (typicky svoboda a rovnost všech lidí). Tyto výpovědi následně určují druhou funkci základních hodnot. Korektivní funkce vychází z funkce justifikační. Odvozujeme-li legitimitu demokratického procesu z uskutečňování určitých základních hodnot, musíme zároveň dbát, aby proces samotný tyto hodnoty nepoškozoval. Prosaičtěji řečeno, pokud věříme ve skutečnost, že demokratický proces pomáhá realizovat ideu svobody a rovnosti všech členů společnosti, nemůžeme dovolit, aby tentýž proces učinil lidi nesvobodnými, popřípadě popřel jejich elementární rovnost. Hodnoty, institucionalizované v podobě základních práv, tudíž poskytují korektiv samotného procesu.

Na základě výše uvedených závěrů jsem se ve druhé části práce pokusil alespoň o velmi letný nástin možné legitimizace ústavního soudnictví s respektem k legitimitě demokratického procesu. Jak z představené argumentace plyne, nelze považovat za udržitelnou koncepci, jež se snaží o popření legitimacy ústavního soudnictví jakožto orgánu realizujícího korektivní funkci základních práv. Zároveň však byl zpochybněn i přístup upřednostňující určité hodnoty trvale před jakoukoliv podobou demokratického procesu. Zdá se, že adekvátním řešením může nabídnout diskursivní přístup, poměřující význam demokratického procesu s normativní hodnotou základních práv v rámci každého jednotlivého případu. Ani takovéto řešení nelze pokládat za ideální. Nabízí však metodologii, jež zřejmě nejlépe zohledňuje strukturu reálného sporu vedeného o významu kolidujících si hodnot.

Jsem si vědom, že tento krátký text nemohl vystihnout zde nastíněnou problematiku v celé její složitosti. Každý ze zde představených problémů si zaslouhuje rozsáhlejší analýzu. Přesto se domnívám, že tato práce nabízí argumenty zpochybňující často nekriticky přijímanou tezi o

suverenitě lidu. Kdykoliv se na tuto tezi odvoláváme, musíme mít na paměti, že lid není suverénem proto, aby libovolně disponoval s hodnotami, od kterých se jeho legitimita sama odvíjí.

BIBLIOGRAFIE

- Alexy, Robert. 1995. *Recht, Vernunft, Diskurs. Studien zur Rechtsphilosophie*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Alexy, Robert. 1996. *Theorie der Grundrechte*. 3. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Alexy, Robert. 2005. ‚Balancing, Constitutional Review, and Representation‘, *I.CON - International Journal of Constitutional Law*, roč. 3, č. 4.
- Barša, Pavel. 2007. *Síla a rozum. Spor realismu s idealismem v moderním politickém myšlení*. Praha: Filosofia.
- Baxter, Hugh. 2011. *Habermas. The Discourse Theory of Law and Democracy*. Stanford: Stanford University.
- Belling, Vojtěch. 2009. *Legitimita moci v postmoderní době. Proč potřebuje Evropská unie členské státy?* Brno: MPÚ Masarykova Univerzita.
- Bohman, James. 1998. ‚The Coming of Age of Deliberative Democracy‘, *The Journal of Political Philosophy*, roč. 6, č. 4.
- Brettschneider, Corey. 2005. ‚Balancing Procedures and Outcomes Within Democratic Theory: Core Values and Judicial Review‘, *Political Studies*, roč. 53.
- Brettschneider, Corey. 2006a. ‚The Value Theory of Democracy‘, *Politics, Philosophy & Economy*, roč. 5, č. 3.
- Brettschneider, Corey. 2006b. ‚Popular Constitutionalism and the Case for Judicial Review‘, *Political Theory*, roč. 34, č. 4.
- Buchanan, Allen. 2002. ‚Political Legitimacy and Democracy‘, *Ethics*, roč. 112.
- Cohen, Joshua. 1997. ‚Procedure and Substance in Deliberative Democracy‘, in: Bohman, James – Rehg, William (eds.) *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Cohen, Joshua. 2010. *Rousseau. A Free Community of Equals*. Oxford: Oxford University Press.
- Ely, John H. 1980. *Democracy and Distrust. A Theory of Judicial Review*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Fabre, Cécile. 2000. *Social Rights Under the Constitution. Government and the Decent Life*. Oxford: Clarendon Press.
- Freeman, Samuel. 2000. ‚Deliberative Democracy: A Sympathetic Comment‘, *Philosophy & Public Affairs*, roč. 19, č. 4.
- Habermas, Jürgen. 1994. *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. 4. Aufl., Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Habermas, Jürgen. 2001. ‚Constitutional Democracy: A Paradoxical Union of Contradictory Principles?‘, *Political Theory*, roč. 29, č. 6.
- Habermas, Jürgen. 2002. ‚Tři normativní modely demokracie‘, in: Shapiro, Ian – Habermas, Jürgen. *Teorie demokracie dnes*. Praha: Filosofia.

- Hallsten, Sirkku K. 1998. ‚Moral Individualism and the Justification of Liberal Democracy‘, *Ratio Juris*, roč. 11, č. 4.
- Harel, Alon. 2003. ‚Rights-Based Judicial Review: A Democratic Justification‘, *Law & Philosophy*, roč. 22.
- Christiano, Thomas. 2004. ‚The Authority of Democracy‘, *The Journal of Political Philosophy*, roč. 12, č. 3.
- Kant, Immanuel. 1999. ‚O obecném rčení: Je-li něco správné v teorii, nemusí se to ještě hodit pro praxi‘, in: týž. *K věčnému míru*. Praha: Oikoymenh.
- Kassner, Joshua. 2006. ‚Is Everything Really Up for Grabs? The Relationship between Democratic Value and a Democratic Process‘, *The Journal of Political Philosophy*, roč. 14.
- Kirshner, Alexander S. 2010. ‚Proceduralism and Popular Threats to Democracy‘, *The Journal of Political Philosophy*, roč. 18, č. 4.
- Larmore, Charles. 1990. ‚Political Liberalism‘, *Political Theory*, roč. 18, č. 3.
- Machalová, Tatiana. 2004. *Tradice a perspektivy racionalistického právního myšlení*. Brno: Masarykova Univerzita.
- Menéndez, Agustín J. 2000. ‚Constituting Deliberative Democracy‘, *Ratio Juris*, roč. 13, č. 4.
- Michelman, Frank I. 2003a. ‚Rawls on Constitutionalism and Constitutional Law‘, in: Freeman, Samuel (ed.) *The Cambridge Companion to Rawls*. Cambridge, UK: Cambridge University Press.
- Michelman, Frank I. 2003b. ‚The Constitution, Social Rights, and Liberal Political Justification‘, *I.CON - International Journal of Constitutional Law*, roč. 1, č. 1.
- Nussbaum, Martha C. 2011. ‚Perfectionist Liberalism and Political Liberalism‘, *Philosophy & Public Affairs*, roč. 39, č. 1.
- Parkinson, John. 2006. *Deliberating in the Real World. Problems of Legitimacy in Deliberative Democracy*. Oxford: Oxford University Press.
- Rawls, John. 1985. ‚Justice as Fairness: Political not Metaphysical‘, *Philosophy & Public Affairs*, roč. 14, č. 3.
- Rawls, John. 1987. ‚The Idea of an Overlapping Consensus‘, *Oxford Journal of Legal Studies*, roč. 7, č. 1.
- Rawls, John. 1995. *Teorie spravedlnosti*. Praha: Victoria Publishing.
- Rawls, John. 1997a. ‚Základní svobody a jejich priorita‘, in: Kis, János (ed.) *Současná politická filosofie*. Praha: Oikoymenh.
- Rawls, John. 1997b. ‚The Idea of Public Reason‘, in: Bohman, James – Rehg, William (eds.) *Deliberative Democracy. Essays on Reason and Politics*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- Raz, Joseph. 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Clarendon Press.
- Strnadová, Lenka. 2008. *Současné podoby občanské společnosti*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Swift, Adam. 2005. *Politická filosofie. Základní otázky moderní politologie*. Praha: Portál.
- Thornhill, Chris. 2011. ‚Political Legitimacy: A Theoretical Approach Between Facts and Norms‘, *Constellations*, roč. 18, č. 2.
- Tremblay, Luc B. 2001. ‚Deliberative Democracy and Liberal Rights‘, *Ratio Juris*, roč. 14, č. 4.

- Van Hoecke, Mark. 2001. 'Judicial Review and Deliberative Democracy: A Circular Model of Law Creation and Legitimation', *Ratio Juris*, roč. 14, č. 4.
- Váně, Jan. 2008. 'Teorie spravedlnosti jako myšlenkový experiment a neb reflexe kritiky konceptu spravedlnosti Johna Rawlse u Otfrieda Höffeho a Jürgena Habermase', in: Strnadová Lenka – Rosůlek, Přemysl (eds.) *Politická filozofie. Významné osobnosti a témata*. Plzeň: Aleš Čeněk.
- Waldron, Jeremy. 1999. *Law and Disagreement*. Oxford: Clarendon Press.
- Waldron, Jeremy. 2005. 'The Core of the Case Against Judicial Review', *Yale Law Journal*, roč. 115.